

Castell de Selmella

Quan el riu Gaià era la frontera

MÓNICA LÓPEZ PRAT I RAMON SERRA MASSANSALVADOR
Directors del projecte de recerca arqueològica al castell de Selmella

[...] El 10 d'agost de 1932 fou el dia del casament de la Madrona Llorençó. La cerimònia tingué lloc al seu petit poble de Selmella, dins la seva estimada església de Sant Llorenç. Els convidats no foren gaires, únicament els familiars més propers i alguna de les seves amigues de la infància. Tots havien marxat de la vila ja feia uns anys. Can Llorençó era la darrera casa habitada, fins llavors, casa seva. No obstant, els pares ja feia temps que parlaven de marxar cap a una zona on el dia a dia no fos tan dur i solitari. Tanmateix, ella recordava amb alegria la seva infància, plena de jocs al peu d'un castell omnipresent en l'imaginari i en la rutina diària dels habitants del poble, sempre envoltat de llegendes de moros, cavallers i princeses... I la seva joventut, viscuda ajudant els pares al camp i a casa i esperant amb il·lusió les meravelloses festes majors a Cal Tous. Poc imaginava que el seu matrimoni i la consegüent partença cap a Cabra amb l'home amb qui es proposava iniciar una nova vida portarien finalment els seus pares a decidir-se per abandonar Selmella. S'albiraven temps difícils i la vida al poble havia deixat de tenir sentit quan ja no existia una comunitat amb qui compartir el dia a dia. Fou així que, sense saber-ho, aquell jorn de festa també es convertí en l'últim en què la Madrona passà a Selmella. Després vingué la guerra i a poc a poc el lloc anà desapareixent de les converses, i aquell vilatge passà a formar part de la memòria d'uns pocs. Amb el temps, sols de tant en tant el recuperaria de l'oblit, sobretot a partir de l'arribada dels seus néts, que l'empenyeren a buscar amb enyor dins els seus records alguna de les històries que ella havia escoltat de la mà dels seus avis i que parlaven de com el senyor de Selmella havia pres el castell als moros...

Així seria fins que un dia arqueòlegs de Barcelona vingueren a preguntar-li pels seus records a Selmella. Ella els va rebre sorpresa, sobretot en escoltar la importància que podia tenir aquell petit llogaret que l'havia vist néixer a l'hora d'entendre millor la història de tot un territori.

L'any 2003 començà el projecte "Origen i desenvolupament de les fortificacions a l'extrem de la Marca: els castells del Gaià". Aquest, coordinat des de la Universitat Autònoma de Barcelona, prengué Selmella com a model d'estudi per a una recerca arqueològica dirigida a ampliar el coneixement que es té sobre l'origen i l'evolució de les primeres fortificacions que constituïren la frontera extrema entre el comtat de Barcelona i el califat de Còrdova durant els segles X i XI. Calia conèixer també el seu desenvolupament posterior, quan, finalitzat el perill militar, els castells s'establiren gradualment com a centres administratius, esdevenint punta de llança en el poblament del que avui coneixem com a Catalunya Nova. En aquest sentit, era de gran importància per a l'estudi esbrinar la relació que s'estableix entre aquest tipus de fortificacions i els ordes militars i el Cister, comunitats arribades des d'una estratègia comtal, atretes amb el repte de crear riquesa a terres pràcticament despoblades.

Ara per ara s'han dut a terme set campanyes d'excavació arqueològica, amb tot l'estudi de les dades recuperades que això suposa. Paral·lelament, s'ha dut a terme una recerca documental recopilant tots els textos que ja es coneixien sobre el terme i afegint-ne algun de nou, encara inèdit. També s'ha realitzat tota la topografia del turó de Selmella i la seva fortificació, la qual ha resultat ser molt més imponent del que fins ara es coneixia. Tot plegat, dirigit a intentar omplir un buit dins la recerca arqueològica relacionada amb aquest tipus de fortificacions d'origen roquer establertes al Gaià i nascudes amb una funció militar de defensa de la frontera. Però també amb el propòsit de valoritzar

CASTELL DE SELMELLA
Mapa de les fites importants de la Reconquesta de Catalunya, extret del llibre Cister. Monestirs reials de la Catalunya Nova, Cossetània Edicions, 2008.

En la pàgina anterior, torre del castell de Selmella.

aquest tipus de patrimoni tan representatiu de la història del nostre país i, tanmateix, tan oblidat, no només per les institucions, sinó també per les línies d'investigació universitàries i, en conseqüència, per pràcticament tothom en general.

UN MIRADOR PRIVILEGIAT

El nucli del terme de Selmella el constitueixen les restes de la seva fortificació inicial, origen de la vila avui en ruïnes, i l'església de Sant Llorenç, encara dempeus i, afortunadament, objecte d'un projecte de restauració

CASTELL DE SELMELLA

Vista del turó de Selmella. A la dreta, al peu del castell, el poble amb el campanar de l'església.

que esperem que sigui només el començament d'una important dinamització d'aquest conjunt patrimonial. Castell, ermita i poblat, inserits dins un entorn incomparable, representen deu segles de la història del nostre territori conservats com a pocs llocs. Des del castell, situat a 831 m d'altura sobre el Peny de Selmella, és visible tot el Camp de Tarragona amb els seus límits fins al mar. Al sud, la serra d'Ancosa i el Montmell, i a ponent, el golf de Salou, Muntanyes de Prades i la Conca de Barberà, amb Montblanc al centre. Al nord, Forès i la serra del Tallat, i a llevant, la continuació de la Serralada Prelitoral, arribant-se a albirar Montserrat en un dia clar. Ampli domini visual que des de ben antic feia de l'emplaçament un lloc únic de control del paisatge. De gran rellevància durant l'alta edat mitjana gràcies a la seva situació de primera línia davant la frontera sarraïna i que, ja en l'actualitat, deixa bocabadats els visitants que hi pugen.

L'arqueologia ha tret a la llum una gran fortificació molt més extensa del que fins avui els llibres de consulta descrivien. Aquesta s'estableix a partir d'un recinte inicial ubicat al cim de la mola que forma el Peny de Selmella. Pel que s'ha pogut constatar fins ara, aquesta primera construcció no té un origen anterior al segle X, com així ho corroboren els materials recuperats i la documentació escrita coneguda. No obstant, el mateix espai ja havia contingut les restes d'un establiment del bronze final (1.000-800 aC), el qual s'ha detectat al llarg de les diferents campanyes d'excavació. El castell medieval

s'integra amb l'entorn i aprofita la roca per crear àmbits i alhora per extreure material constructiu. Durant els segles XI, XII i XIII la fortificació mostra diferents reformes que finalitzen per transformar-la en una imponent construcció de la qual avui podem intuir un recinte principal de tres plantes sostingudes per arcs de diafragma, embolcallat per un segon recinte, constituït per tres nivells de terrasses fortificades que s'estenen per tot el turó i que contenen tots els espais propis i necessaris d'un centre administratiu autosuficient.

UNA PETITA JOIA ARQUITECTÒNICA

Fou a les acaballes del segle XII o durant la primera meitat del segle XIII, coincidint amb el recent establiment dels ordes militars i el Cister al Camp de Tarragona, quan molt probablement tingué lloc la construcció de l'església de Sant Llorenç. Durant aquest període una part de la població de la zona ja fa temps que ha vingut a recer de la fortificació atreta pel poder dels Cervelló, ajudant a bastir l'imponent castell a canvi de protecció i privilegis a l'hora d'explotar les seves terres. Tanmateix, la fundació del monestir de Santes Creus significà l'arribada d'una altra força en la gestió del territori. Els monjos cistercencs, atrets per la conquesta i convidats en l'expansió dels comtes catalans cap a nous espais, arriben durant la segona meitat del segle XII des del Llenguadoc davant la possibilitat d'administrar una terra rica en recursos.

Aviat esdevindran els nous senyors del Gaià, amb grans interessos per adquirir els terrenys que havien de permetre fer créixer els seus ramats amb l'obtenció de drets de pas i pastura. Aquests interessos sovint els faran litigar pel control del territori amb els fins llavors únics gestors, els senyors dels castells. Tot plegat ho trobem reflectit en la documentació que fa referència a Selmella, nombrosa per aquesta època i que apareix recollida al *Llibre Blanch* de Santes Creus. En aquest observem els interessos i els dominis que els monjos acabaren assolint, recollits en una trentena de documents, la majoria redactats durant el darrer quart del segle XII i on es fa referència a disputes constants amb els Cervelló, fins llavors únics senyors del *castrum* de Selmella, per la possessió d'importants terres dins el terme. En aquest context, tot i la inexistència de documentació conservada que faci referència a la construcció del temple, no és gens agosarat parlar d'una probable direcció d'obra cistercenca a l'hora de bastir l'església de Sant Llorenç. Això es justifica tant pel seu estil arquitectònic, a cavall dels segles XII i XIII, com pel moment àlgid de les possessions del monestir a la vila, segons es desprèn dels textos. En l'actualitat l'església reflecteix diverses fases constructives; tanmateix, la planta inicial era d'una sola nau amb volta apuntada, absis carrat i bastida amb carreus perfectament escarats amb presència de marques de picapedrer que denoten mans expertes a l'hora de tallar la pedra i aixecar el temple. Com a peculiaritat, cal destacar els arcs formers apuntats que arrenquen des de la base i ressegueixen les parets de la nau en nombre de tres a banda i banda.

Pel que sabem a través de l'arqueologia, però també per la documentació escrita, aquest període seria el primer moment àlgid de la història de Selmella. No obstant, poc després, probablement com a resultat dels estralls provocats a tot el territori per la Gran Pesta de mitjans del segle XIV, es produí la pràctica despoblació del terme, que de ben segur degué comportar l'abandonament definitiu del castell, una o dues generacions després, com així ho demostren les restes arqueològiques.

ESPLENDOR I DAVALLADA DE LA VILA

Fins avui, ni al poble ni a l'església s'ha dut a terme cap intervenció arqueològica. Per tant, a partir de les darreries del segle XIV i els inicis del XV (moment en què les intervencions arqueològiques indiquen que el castell s'abandona completament) únicament podem aportar informació basada en l'estudi de la documentació escrita conservada i en l'observació de les restes. Els documents bàsics per a l'estudi del nucli passen a ser els fogatges i els censos. La seva consulta ens indica que al segle XV pràcticament no hi havia habitants a Selmella. Els pocs que degueren sobreviure a la Pesta probablement marxaren cap a la plana, atrets per la protecció del monestir. Així doncs, mentre que al fogatge del 1358 consten per a Selmella vint focs (entre vuitanta i cent habitants), al del 1379 ja només en resten cinc, la qual cosa reflecteix una davallada força

CASTELL DE SELMELLA

Les obres de restauració de Selmella inclouen l'església romànica de Sant Llorenç.

significativa de la població. Poc després, el 1382, el rei empenyorà el “*mer i mixt imperi*” als Cervelló. És a dir, aquests perderen els drets judicials, de control de l'ordre públic i d'executar condemnes al terme. De fet, en el fogatge del 1496 apareix un únic foc a Selmella, encara que el terme jurídicament es va mantenir, ja que figura en el cens. No és fins al cens del 1553 que tornem a tenir notícies del lloc. En aquest només consten dues famílies vivint al terme. Més tard, ja al segle XVII, la documentació fa referència al castell com a propietat dels Armengol.

Els segles XVIII i XIX, per al conjunt del territori, són símbol de creixement econòmic. Aquest també es visqué a Selmella, com mostren els diferents censos conservats. Així, del cens del 1787, on consten censats 83 habitants, es passa a la xifra de 189 en el del 1830. És durant aquest període també, a la fi dels règims senyoriaus (1837), quan la vila es transformà en un agregat del municipi del Pont d'Armentera. El segle XIX fou probablement el moment de vida més àlgid dins el terme de Selmella. La prosperitat d'aquest període, l'augment de la població i les noves necessitats del culte quedaren reflectides en les grans reformes que tingueren lloc als edificis religiosos en el conjunt de la geografia catalana, les quals també són presents a l'església de Sant Llorenç amb la construcció d'un campanar, una sagristia i una capella lateral. D'aquesta època són també totes les parades de vinya, avui envaïdes per la garriga, que formen part del paisatge de no importa quin dels turons que constitueixen el terme. Tanmateix, l'arribada de la plaga de la fil·loxera fou la gran culpable del seu abandonament a finals del segle XIX i, com a conseqüència, la tendència creixent es veié invertida, la qual cosa significà el començament d'una davallada de la població que a Selmella ja mai no s'aturà.

Avui, passejant entre les ruïnes de les cases, val la pena rellegir la descripció del poble feta per Josep Iglésies Fort en el seu llibre *La terra d'en Gallari*, publicat a Reus el 1932. En aquesta obra descriu el lloc cap als anys trenta, on podem intuir una referència a la vida que al començament d'aquest text ens descriu la Madrona fent al·lusió als últims dies de Can Llorençó: “*Els camps de blat es mostraven daurats i les tiges serien collertes del pes de l'espiga madura, ara com aleshores, i la visió de la vall seria igualment admirable... Albirarem llavors, sota la cinglera, la mitja dotzena de cases caigudes. Allò era tot el poble. Una casa sola s'endevinava habitada i, si no fos pel seu petit campanar, no destriariem l'església, exigua i humilíssima, del conjunt d'edificis decrepits. Al costat de la porta romànica es veia un pedris i, al davant, un planiol envaït d'herbes espinoses. Aquell herbam mostrava prou bé com devia ser de reduïda la massa de fidels que acudia al temple. El seu pas no deixava senyal a l'herbam...*” ■

Selmella o Sumella?

Els habitants dels pobles a la vora de Selmella -topònim acceptat i normalitzat- en diuen Sumella, Saumella, Seumella o Salmella. Al llarg de la història no hi ha hagut una única manera d'escriure-ho, i encara menys de pronunciar-ho. Fins i tot hi ha llibres d'història en què el nom va accentuat: Selmellà o Salmellà.

En documents del segle XII figura el nom de Celmela. Posteriorment, Çalmella, Salmella i fins i tot Zumella en alguna escriptura. En altres del segle XIX hem trobat escrit Salmella, castellanitzant el nom original. A la Gran enciclopèdia catalana hi trobem “castell de Selmella [Seumella; Nom històric: castell de Salmella]”.

De l'origen del topònim (1011) no se'n tenen gaires dades, però hi ha qui vol trobar-hi una relació amb el poble de Selma (977), no gaire distant de Selmella, on s'hi bastí un important castell templer (1142). Selma també ho trobem molt sovint escrit Celma.

Finalment, notarem que a l'Alt Camp ho pronunciem acabat en e, tant Selmelle com Selme.

C&P-2010

BIBLIOGRAFIA RELACIONADA:

- AA.VV. (1982): *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. Tarragonès, Baix Camp i Alt Camp, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- Dalmases, N.; Pitarch, A. (1983): *L'època del Cister: s. XIII, Història de l'art català*, vol. 2, Barcelona.
- Iglésies, J. (1932): *La terra d'en Gallari: narracions i paisatges de la muntanya tarragonina*, Reus.
- López-Prat, M.; Serra, R. (2009): “*La recerca arqueològica al Castell de Selmella*”, *Quaderns de Vilaniu*, 56, p. 3-25, Valls.
- Madoz, P. (1849): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, vol. XIII, Madrid.
- Udina, F. (1947): *El “Llibre Blanch” de Santes Creus: cartulario del siglo XII*, Barcelona.

